

آموزه‌های اخلاقی در اسرار التوحید،

تذکرة الاولیاء و بهارستان

جلال دیناروند

www.ketab.ir

زمستان ۱۴۰۰

سرشناسه	دیناروند، جلال، ۱۳۶۱-
عنوان قراردادی	اسرارالتوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید، برگزیده، شرح
عنوان و نام پدید آور	تذکره الاولیاء، برگزیده، شرح
مشخصات نشر	بهارستان، برگزیده، شرح
مشخصات ظاهری	آموزه‌های اخلاقی در اسرارالتوحید، تذکره‌الاولیاء و بهارستان/ جلال دیناروند.
شابک	تهران: گنجور، ۱۴۰۰.
وضعیت فهرست نویسی	۲۱۲ص: ۲۱/۵×۱۴/۵، م. س.
یادداشت	۹۷۸-۶۲۲-۳۰۲-۰۳۸-۴
موضوع	فیبا
موضوع	کتابنامه.
موضوع	ابوسعید ابوالخیر، ۳۵۷ - ۴۴۰ ق. اسرارالتوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید -- نقد و تفسیر
موضوع	عطار، محمد بن ابراهیم، ۹۵۳۷ - ۹۶۲۷ ق. تذکره الاولیاء -- نقد و تفسیر
موضوع	Attar Farid al - Din . Tazkarat al - Oliya -- Criticism and interpretation :
موضوع	جامی، عبدالرحمن بن احمد، ۸۱۷ - ۸۹۸ ق. بهارستان -- نقد و تفسیر
موضوع	نثر فارسی -- قرن ۹ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	Persian prose literature -- 12th century -- History and criticism :
موضوع	نثر فارسی -- قرن ۹ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	Persian prose literature -- 15th century -- History and criticism :
موضوع	تصوف :
موضوع	Sufism :
شناسه افزوده	ابوسعید ابوالخیر، ۳۵۷ - ۴۴۰ ق. اسرارالتوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید، برگزیده، شرح
شناسه افزوده	عطار، محمد بن ابراهیم، ۹۵۳۷ - ۹۶۲۷ ق. تذکره الاولیاء، برگزیده، شرح
شناسه افزوده	CommantriesAttar Farid al - Din . Tazkarat al - Oliya. Selection :
شناسه افزوده	جامی، عبدالرحمن بن احمد، ۸۱۷ - ۸۹۸ ق. بهارستان، برگزیده، شرح
رده بندی کنگره	BP2۷۸/۸ :
رده بندی دیویی	۲۹۷/۸۹۲۴ :
شماره کتابشناسی ملی	۸۷۰۹۲۷۰ :
اطلاعات رکورد کتابشناسی	فیبا

شرکت گنجور

نام اثر: آموزه‌های اخلاقی در اسرار التوحید، تذکره‌الاولیاء و بهارستان

نویسنده: جلال دیناروند

ناشر: گنجور

صفحه آرا: الهه حسین آبادی

طراح جلد: گنجور

سال و نوبت چاپ: اول - ۱۴۰۰

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۰۲-۰۳۸-۴

قیمت: ۵۰۰۰۰ تومان

نشانی: تهران، میدان انقلاب، ابتدای کارگر جنوبی، کوچه شهدای زاندارمری، پلاک ۱۲۷، تلفن: ۰۹۱۲۰۶۱۷۲۸۳

۰۲۱۶۴۴۹۱۰۵۶

(www.ganjoorpub.ir)

پیشگفتار

در این کتاب آموزه های اخلاقی در برخی از متون عرفان فارسی نظیر اسرارالتوحید، تذکرة الاولیاء و بهارستان مورد بررسی و مقایسه قرار گرفته است. نگارنده ابتدا به زندگینامه و معرفی آثار و سبک شاعران مورد نظر می پردازد و سپس به شرحی در خصوص اخلاق که مجموعه ملکات نفسانی و صفات و خصایص روحی است پرداخته است: «اخلاق» جمع «خلق» است و به معنی نیرو و سرشت باطنی انسان است که تنها با دیده بصیرت و غیر ظاهر قابل درک است. سپس به طور اختصار هریک از آثار را معرفی کرده و آنها را از نظر آموزه های اخلاقی مورد بررسی قرار داده و عباراتی را که با موضوع ارتباط دارند به عنوان نمونه ذکر کرده است. در بررسی های به عمل آمده ثابت شد که نویسندگان مورد بحث ما به آموزه های اخلاقی توجه بسیار زیادی داشته اند و در همه جای آثار خود از فضیلت های صبر، توکل، جوانمردی، شفقت و مهربانی، انسان دوستی و سیرت نیکو و... به دقت نام برده اند. و هر جا از رذایل اخلاقی سخنی به میان می آورند شدیداً به نكوهش این رفتار می پردازند و با آن مقابله می کنند. نگارنده در این تحقیق به این نتیجه رسیده است که در این آثار موضوعات گوناگون اخلاقی و اجتماعی بیان شده است و جالب اینکه هر یک از این نویسندگان به زبان خاص خود موضوعات را بیان نموده اند. هدف نهایی هریک از نویسندگان

مورد تحقیق انتقال معانی و بیان مقصود خود بوده است. از این رو این سه اثر گرانها اسرار التوحید، تذکرة الاولیاء و بهارستان دارای وجود اشتراک و در عین حال ویژگیهای منحصر به فردی هستند.

پرداختن به فرهنگ و عقاید مردم و آداب و اخلاق در جامعه یا به طور کلی اخلاق شناسی در حوزه ادبیات، موضوعی جدید است که در قرن حاضر مورد تحقیق و تتبع بسیار قرار گرفته است و از همین رو بررسی و تحلیل آثار به جای مانده از ادبای برجسته ادبیات فارسی در گذشته می تواند خواننده‌ی امروز را نسبت به سهم ادبای گذشته فارسی در تولید و ترویج علم اخلاق آشنا و آگاه گرداند و نشان دهد آموزه‌های اخلاقی مورد قبول این دسته از ادبا تا چه اندازه با زندگی مردم امروز غیر قابل تطبیق است.

جلال دیناروند

آذر ماه ۱۴۰۰

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۵	مقدمه
۱۷	چند اصطلاح مهم
۱۸	نگاهی گذرا به شرح احوال و زندگی ابوسعید ابوالخیر
۲۴	آثار ابوسعید ابوالخیر
۲۵	سبک و ارزشهای محتوایی و ادبی و زبانی اسرار التوحید
۲۶	سبک اسرار التوحید
۲۸	ارزش محتوایی کتاب
۲۹	ارزش ادبی کتاب
۳۰	ویژگیهای زبانی
۳۱	نگاهی گذرا به شرح احوال و زندگی عطارنیشابوری
۳۴	آثار عطار
۳۵	تذکره الاولیاء
۳۵	دیوان اشعار
۳۸	سبک و ارزشهای تاریخی، محتوایی و ادبی تذکره الاولیاء
۴۱	سبک تذکره الاولیاء
۴۱	ارزش تاریخی تذکره الاولیاء

۴۲	ارزش عرفانی تذکرة الاولياء
۴۳	ارزش ادبی تذکرة الاولياء
۴۳	نگاهی گذرا به شرح احوال و زندگی عبدالرحمان جامی
۴۶	معرفی آثار جامی
۴۹	سبک و ارزش ادبی بهارستان
۵۲	شیوه تنظیم و بخش بندی بهارستان
۵۵	نحوه بیان مطالب
۵۶	شیوه بیان حکایات
۵۷	نوع نثر بهارستان
۵۹	اختصاصات ادبی بهارستان
۶۱	اخلاق و ادب
۶۱	تعریف اخلاق
۶۲	علم اخلاق از دیدگاه‌های گوناگون
۶۳	تعریف ادب
۶۵	تعریف علم اخلاق
۶۹	موضوع علم اخلاق
۶۹	اهمیت علم اخلاق
۷۱	آموزه‌های اخلاقی اسرار التوحید

۷۲	فضایل اخلاقی
۷۳	تواضع و فروتنی
۷۷	جوانمردی
۸۰	خود سازی
۸۳	آزاد اندیشی
۸۵	انسان دوستی
۸۷	توجه به نیازهای دیگران
۸۷	دوری از کدورت و دشمنی
۸۸	ظلم ستیزی
۸۹	عدم دلبستگی به دنیا
۹۳	ارتباط با خدا
۹۶	صبر بر مصائب
۹۷	مخالفت با نفس
۱۰۲	توکل
۱۰۵	اخلاص
۱۰۷	صدق و راستی
۱۱۰	فرزند خصال خویش بودن
۱۱۱	قدرت ایمان در چیرگی بر نوایب
۱۱۲	راز داری

۱۱۳.....	یاد خدادار همه احوال.....
۱۱۴.....	راستی و درستی در همه کارها.....
۱۱۵.....	توحید و یکتا پرستی.....
۱۱۷.....	خُلُق نیکو.....
۱۱۸.....	رذایل اخلاقی.....
۱۱۸.....	خود بینی و تکبر.....
۱۱۹.....	خودخواهی.....
۱۲۱.....	آموزه‌های اخلاقی تذکرة الاولیاء.....
۱۲۱.....	فضایل اخلاقی.....
۱۲۱.....	صبر.....
۱۲۴.....	رازداری.....
۱۲۶.....	پندپذیری.....
۱۲۸.....	مبازه با هوای نفس.....
۱۳۰.....	شجاعت و آزاد مردی.....
۱۳۳.....	یاد خدا.....
۱۳۴.....	اخلاص.....
۱۳۶.....	بررسی و مقایسه ی محبت به خلق.....
۱۳۷.....	توکل.....

۱۳۹.....	بلندهمتی
۱۴۱.....	صدق
۱۴۳.....	ایثار در راه حق
۱۴۵.....	ادب
۱۴۶.....	تواضع
۱۴۸.....	تقدم در سلام گفتن
۱۴۹.....	جوانمردی
۱۵۰.....	رذایل اخلاقی
۱۵۰.....	طمع
۱۵۲.....	مصاحبت با دروغگو و منافق
۱۵۳.....	قساوت قلب
۱۵۵.....	حسد
۱۵۶.....	دنیا دوستی
۱۵۹.....	نفاق
۱۶۱.....	ربا خواری
۱۶۳.....	غیبت
۱۶۵.....	بدخوبی
۱۶۶.....	فایده مبارزه با رذایل اخلاقی از دیدگاه عطار در تذکرة الاولیاء
۱۶۷.....	آموزه‌های اخلاقی بهارستان جامی

- ۱۶۷..... فضایل اخلاقی
- ۱۶۷..... درون پروری
- ۱۶۸..... احترام به عالمان و عارفان
- ۱۶۹..... یاد خدا
- ۱۷۰..... جوانمردی
- ۱۷۴..... پرهیز از صحبت توانگران
- ۱۷۴..... تواضع
- ۱۷۸..... عاقبت اندیشی
- ۱۸۰..... فضیلت خاموشی
- ۱۸۱..... عدالت
- ۱۸۳..... آگاهی و هوشیاری
- ۱۸۴..... بخشش بدون چشم داشت
- ۱۸۶..... مقابله با ظلم
- ۱۸۶..... سیرت نیکو
- ۱۸۸..... قناعت و خرسندی
- ۱۹۲..... رذایل اخلاقی
- ۱۹۲..... بد ذاتی
- ۱۹۳..... نکوهش کبر

مقدمه

اخلاق و آموزه‌های اخلاقی جلوه‌ای بارز و برجسته در ادبیات فارسی داشته است. مفهوم اخلاق در ادبیات مجموعه اصولی است ناظر به حسن جریان زندگی و تعالی انسان. به سخن دیگر، از لحاظ ادبیات، مفهوم اخلاق، اعتقاد به اصولی است که شاخص نیک و بد در زندگی است. اخلاق مجموعه معیارهایی است که به کمک آنها ارزش بیشتری از زندگی کسب می‌کنیم.

ادبیات منعکس کننده شکل ویژه زندگانی و فرهنگ جامعه است. این هنر نوعی کار فرهنگی و اجتماعی است که در آن سیر کمال ادراکات فرد و تحول اجتماع منعکس می‌شود. یکی از مقاصد ادبیات خود شناختن است. انسان می‌خواهد خود را بشناسد و وجود خویش را توجیه کند.

«انسان اندیشمند در این تأملات می‌یابد که در سرنوشت جسمانی از لحاظ نیاز به خور و خواب و شهوت شبیه حیوان است و جنگ و خونریزی، دزدی،

حرص و درنده‌خویی از همین عنصر خاکی او ناشی می‌شود. او در جستجوی «انسانیت» به عنصر معنوی اندیشه - که منشأ آگاهی و تمیز است - می‌رسد و نیروی اندیشه را در دو مسیر به کار می‌گیرد: یکی برای رفع نیازمندی‌های مادی و دیگری برای تعالی و حیثیت در پهنه گسترده ادبیات. نویسندگان بزرگ در آثار خود برای بیان عواطف گوناگون به اندرزگویی مستقیم نمی‌پردازند بلکه همچون هنرمندان ورزیده‌ای زندگی را به همه نشیب و فرازهایش در برابر ما مجسم و مصور می‌کنند و ما را کمک می‌کنند تا درباره‌ی ارزش‌های واقعی به ژرف اندیشی پردازیم در واقع ادبیات و اخلاق در رسالت خویش هم‌سو و همراه می‌شوند. در رابطه قدمت اخلاق در نوشته‌ی قدما آمده است: گرچه فلسفه اخلاق نام نوینی است برای دانش نوینی که امروزه در جهان معرفت معمول که گردیده اما همچون دیگر شاخه‌های معرفت بشری، جوانه‌ها و نطفه‌های نخستین آن به شکل‌های رسیده و نارس، در فرهنگ‌های بارور باستانی، به خوبی قابل ملاحظه است.» (سروش، ۱۳۵۹: ۸۲).

نگارنده بر همین اساس کوشیده است تا آموزه‌های اخلاقی را در سه اثر منشور یعنی: اسرار التوحید، تذکرة الاولیاء و بهارستان را که به ترتیب اثر محمد بن منور، عطار نیشابوری و عبد الرحمان جامی می‌باشد بررسی و تحلیل نماید. در بررسی‌های به عمل آمده بایدها و نبایدهای اخلاقی که در سه اثر مذکور

ظهور و بروز داشته مورد بررسی قرار گرفته شده و به طور ضمنی مقایسه‌ای هم در این خصوص بین کتاب‌های یاد شده انجام پذیرفته است. در این کتاب مباحث عرفانی هم تا آنجا که به موضوع نزدیک بوده در زمره بحث ما قرار گرفته است چرا که برخی از مباحث عرفانی نیز در حیطه‌ی اخلاقیات بوده و نگارنده از توجه به آنها گریزی نداشته است.

چند اصطلاح مهم

اخلاق: «جمع خلق که شکل درونی انسان است. چنان که خُلق شکل ظاهری و صوری اشباه است. غرایض و ملکات و صفات روحی و باطنی که در انسان است اخلاق نامیده می‌شود و به اعمال و رفتاری که از این خَلْقِیَّات ناشی می‌گردد نیز اخلاق می‌گویند.» (مهدوی کنی، ۱۳۸۱: ۱۳)

علم اخلاق: «علم اخلاق، علم معرفت فضایل و کسب آنهاست، تا نفس بدانها آراسته شود و شناخت رذایل نیز ضرورت دارد تا نفس از آنها دوری جوید و پاکیزه گردد.» (همان: ۴)

تربیت: «تربیت در لغت به معنای «پرورش دادن استعدادها» می‌باشد. این استعدادها ممکن است، فیزیکی و مادی، علمی و عقلانی و یا استعدادهاى اخلاقى باشند. مراد از تربیت اخلاقی چگونگی به کار گیری و پرورش استعدادها و قوای درونی، برای توسعه و تثبیت صفات و رفتارهای پسندیده

اخلاقی و نیل به فضائل عالی اخلاقی و دوری از رذیلت‌ها و نابود کردن آنها است. بنابراین، در تربیت اخلاقی، رویکرد اصلی متوجه پرورش استعدادهای اخلاقی و رسیدن به کمالات اخلاقی است؛ در حالی که در تربیت علمی، هدف شکوفایی استعدادهای علمی و کسب مراتب بالای علمی است و از همین روی نگرش به انسان عمدتاً ابزاری و آلی است». (دیلمی و آذربایجانی، ۱۳۸۹: ۱۷)

نگاهی گذرا به شرح احوال و زندگی ابوسعید ابوالخیر

یکی از شاخه‌های مهم زبان و ادبیات فارسی که پیوند محکمی با آن دارد، عرفان و تصوف است. شناخت حقیقت و اصل وجود یکی از مهمترین مسائلی است که از دیرباز ذهن هر انسان کمال گرایی را به خود مشغول داشته است و پیرو این کنجکاوی علم شناخت آن "عرفان" نامگذاری شد.

برای رسیدن به حق و حقیقت انسان‌های بسیاری پا در مسیر نهادند، برخی به مطلوب رسیدند و برخی هم اگر به آنچه که باید دست پیدا نکردند، اما دلخوش بودند که در این مسیر جان نهادند. امروزه آنچه که از این بزرگان به جا مانده نامی بلند همراه با احترام است. یکی از این عرفای مشهور که نام او در تاریخ تا ابد جاودانی است، پیر خراسان، ابوسعید ابوالخیر، است.